

بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی خانواده

در بین دانش آموزان سال سوم دبیرستان شهر سنندج

مهدی ورمزیار*

چکیده

امروزه صاحب نظران بر این باورند که سرمایه اجتماعی نقش مؤثری در کاهش هزینه‌های فعالیت‌ها و موفقیت افراد در دستیابی به اهداف خود دارد، بدین سان فرض اساسی این است که افراد خانواده با گردهم آمدن در قالب یک نهاد اجتماعی، سرمایه اجتماعی خانواده را شکل می‌دهند. روابط بین والدین با همدیگر، دریافت کمک از والدین در حل مشکلات شخصی، صحبت کردن و تعامل با والدین احساس محبت کردن و صمیمیت از شاخص‌های اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی خانواده است. از این رو مطالعه حاضر بر اساس رهیافت نظری کلمن به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی دانش آموزان سال سوم دبیرستان شهر سنندج پرداخته است. نمونه آماری این تحقیق بر اساس فرمول کوکران ۴۱۰ نفر می‌باشد که از روش پیمایش برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده است.

یافته‌های تجربی تحقیق نشان داده است که میزان میانگین سرمایه اجتماعی خانواده دانش آموزان در سطح متوسطی بوده و همچنین رابطه معناداری بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی دانش آموزان و سرمایه اجتماعی خانواده آن‌ها مشاهده نگردیده است. این نتیجه مؤید دیدگاه نظری کلمن می‌باشد که پایگاه اقتصادی - اجتماعی نمی‌تواند عامل تعیین کننده‌ای در کیفیت روابط و شبکه‌های درون خانواده، به عنوان یکی از شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی باشد.

کلید واژه: سرمایه اجتماعی خانواده، اعتماد، کلمن، سنندج

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

* کارشناس ارشد جامعه‌شناسی

مقدمه

انسان یگانه موجودی است که به منظور ادامه حیات ارگانیستی و انطباق اقتصادی، رشد شخصیتی و بالاخره تنسيق الگوهای رفتاری و انتقال موارث جمعی از دم زادن، ناگزیر به سایر آدمیان وابسته بوده و از همین رو نیز به زندگی سازمان یافته گروهی در قالب نهادهای منسجم اجتماعی می‌گراید. در این میان روابط اجتماعی چونان برآیند کنشها و تعاملات و پویس‌های جمعی، بر پایه تکرار مداوم تعلق انتظارات خود به دیگری و متقابلاً دیگری به خود، میان اشخاص نهادینه و ساختمان شده و کارکردهای معینی نظیر انطباق‌پذیری ارگانیستی و پایداری رفتاری - فرهنگی را در عرصه جامعه رقم می‌زند (محمدی اصل، ۱۷: ۱۳۸۵). نوجوانان به عنوان یکی از مهمترین گروه‌های سنی، تنها افرادی نیستند که در معرض فرایندهای متفاوت روابط اجتماعی قرار گرفته‌اند، بلکه آنها در مقابل به شیوه‌ای متفاوت از سایر گروه‌های سنی به این رویدادها واکنش نشان می‌دهند. بنابراین ساختار دوران نوجوانی همواره با بی‌ساختاری مرتبط بوده است.

در جریان زندگی، جامعه‌پذیری در روابط پیچیده‌ی نهادهایی همچون خانواده، مدرسه و محله صورت می‌گیرد این نهادها به عنوان مسیر نخستینی برای نوجوانان جهت اثرگذاری بر رفتارها همواره باقی می‌مانند. کلمن^۱ از رابطه بین نوجوانان و والدینشان به عنوان شاخصهای سرمایه اجتماعی خانواده یاد می‌کند. این سرمایه شامل میزان علاقه ای است که نوجوانان به والدینشان دارند و با آنها صمیمی‌اند. به عبارتی دیگر، کیفیت ارتباط بین اعضای خانواده و به طور کلی میزان روابط بین والدین و فرزندان شاخصهای سرمایه اجتماعی خانواده می‌باشند (رایت و همکارانش، ۲۰۰۱: ۱۰).

طی چند دهه گذشته فرسایش شدیدی در سرمایه اجتماعی موجود برای نوجوانان، هم در درون خانواده و هم در بیرون آن روی داده است. در خانواده رشد سرمایه انسانی بسیار زیاد شده به طوری که سطح تحصیلات دائماً در حال افزایش است، ولی به موازات رشد سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی که شاخص برجسته آن حضور بزرگسالان در خانه و میزان گفتگو در مورد موضوعات اجتماعی، فرهنگی، علمی، اقتصادی و سیاسی بین والدین و فرزندان است کاهش یافته است. در اجتماع، میزان فرسایش و نابودی سرمایه اجتماعی به مراتب بیشتر بوده است. غیبت پدر

1. Coleman

از خانواده و محیط همسایگی در طول روز و اخیراً غیبت مادر از خانواده و ورود او به بازار کار، مترادف با کاهش مشارکت والدین در خانواده بوده است. به علاوه جامعه شدیداً در معرض تهاجم فردگرایی قرار گرفته که بر اساس آن منافع فردی بر مصالح جمعی تقدم یافته است (شارع پور، ۱۷: ۱۳۷۹). بر این اساس، شناخت واقعی مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان یک سازه مفهومی، منجر به شکل گیری بینشهای تازه ای در روابط اجتماعی می گردد که این بینشها تأثیر مهمی بر زندگی افراد می تواند داشته باشد و این نشان از اهمیت پرداختن به این مفهوم است. همچنین توسعه نظری این مفهوم ما را به سوی دانشی فراتر از دانش قبلی نسبت به روابط اجتماعی سوق می دهد (ساندفر و همکارانش، ۱۹۹۹: ۳).

تحقیق حاضر با توجه به اهمیت سرمایه اجتماعی خانواده در جامعه پذیری نوجوانان، به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی خانواده دانش آموزان شهر سنندج پرداخته است. هدف این تحقیق کوشش برای روشن نمودن وضعیت سرمایه اجتماعی خانواده در نوجوانان شهر سنندج بوده است.

مبانی نظری تحقیق

در دو دهه اخیر سرمایه اجتماعی در زمینه و اشکال گوناگونش به عنوان یکی از کانونی ترین مفاهیم در علوم اجتماعی ظهور و بروز یافته است. هر چند شور و شوق زیادی در میان صاحب نظران و پژوهشگران به مثابه یک چارچوب مفهومی و ابزار تحلیلی ایجاد نموده، لیکن نگرشها، دیدگاهها و انتظارات گوناگونی را دامن زده است. قبل از آنکه به نگرشها و دیدگاههای مختلف نسبت به این مفهوم پرداخته شود لازم است واژه سرمایه بررسی شده و سپس با استفاده از آن به بررسی مفهوم مورد نظر پرداخته شود.

سرمایه: اصطلاح سرمایه یکی از مهمترین مفاهیم اقتصادی می باشد که در حوزه اقتصاد برای توصیف منابع و داراییهایی به کار می رود که برای ایجاد درآمد، سرمایه گذاری می گردد، سرمایه انباره ای است که از آن، زنجیره ای از منافع استخراج می گردد. به عبارتی دیگر یک منبع کلی است که اجتماع، افراد و گروههای اجتماعی و نهایتاً کل جامعه از آن استفاده می کنند تا هدفهای خود را تحقق بخشند. به نظر آلبرو اندیشه ای که در پس مفهوم سرمایه هست حتی در معنای مالی اولیه اش مفهومی ارزشی است که احتمالاً می تواند اساس ارزشهای آینده باشد. دریافت بوردیو از

سرمایه، وسیع‌تر از معنای پولی سرمایه در اقتصاد است به نظر او سرمایه هر منبعی است که در عرصه‌های خاصی اثر بگذارد. در ادبیات سرمایه با استفاده از نظریات صاحب‌نظران این حوزه می‌توان پنج نوع کلی سرمایه را از هم تمییز داد.

۱ - سرمایه اقتصادی: به درآمد پولی و همچنین سایر دارایی‌های مالی اطلاق می‌شود، مثل پول و ثروت که می‌تواند جهت تولید کالا و خدمات مورد استفاده قرار گیرد. بورديو معتقد است که سرمایه اقتصادی ریشه دیگر انواع سرمایه است (فیلد، ۳۲: ۱۳۸۵).

۲ - سرمایه انسانی: شکل دیگر سرمایه است که با تغییر دادن افراد برای دادن مهارت‌ها و توانایی‌هایی به آنها پدید می‌آید و افراد را توانا می‌سازد به شیوه‌های جدید رفتار کنند (کلمن، ۴۶۴: ۱۳۷۷). در دهه ۱۹۶۰ که ایده سرمایه به افراد و قابلیت‌هایشان هم اطلاق شد مفهوم زیربنایی سرمایه انسانی توسط تئودور شولتز (۱۹۶۱) و سپس بکر (۱۹۶۴) طرح گردید (فیلد، ۲۷: ۱۳۸۵).

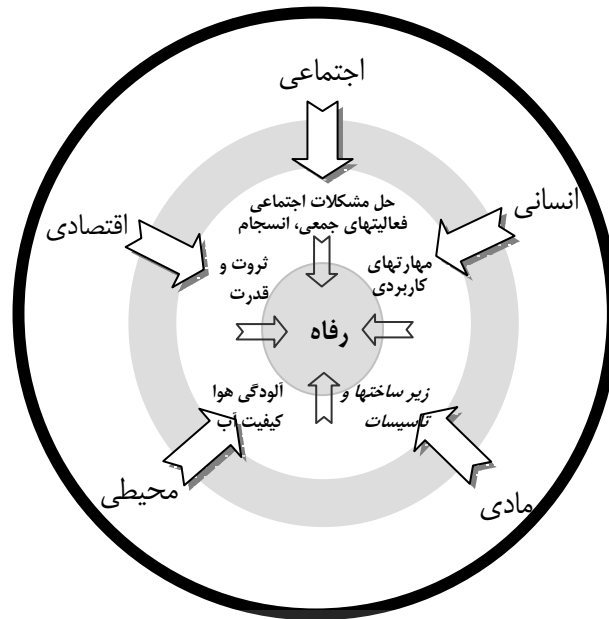
۳ - سرمایه محیطی: منابع طبیعی که می‌تواند به عنوان مواد خام در یک فرایند تولید استفاده شود. به عبارتی سرمایه‌هایی که فقدان آنها برای سلامت و رفاه مضر می‌باشد (اسپیلبرگ و بل، ۹: ۲۰۰۱).

۴ - سرمایه مادی: شامل زمین، ابزارها، ماشین‌آلات و سایر تجهیزات فیزیکی می‌شود که قابلیت تولید دارند.

۵ - سرمایه اجتماعی: شامل منابع مفید قابل دسترس برای کنشگران است که از طریق روابط اجتماعی او حاصل می‌گردد و به یک فرد یا گروه اجازه می‌دهد تا شبکه پایداری از روابط کم و بیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل را در اختیار داشته باشند (فیلد، ۳۱: ۱۳۸۵). کلمن در تمایز سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی خاطر نشان می‌سازد. سرمایه انسانی ویژگی‌ها و توانایی‌های بالقوه‌ای است که در افراد ایجاد می‌شود اما سرمایه اجتماعی توانایی‌ها و امکانات بالقوه‌ای است که در بطن روابط اجتماعی، میان افراد وجود دارد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۵).

در واقع سرمایه اجتماعی مقصد نهایی سفری است که با سرمایه طبیعی آغاز می‌شود و از مسیر سرمایه مادی و انسانی می‌گذرد و چرخه‌هایی را که به جامعه اجازه می‌دهد به صورت هموار به سوی پیشرفت حرکت نماید، روغن کاری می‌کند. با توجه به شکل (۱) مشاهده می‌گردد سرمایه‌ها از راه‌های مختلف و با فراهم نمودن منابع ضروری، رفاه فردی و اجتماعی را ایجاد می‌نمایند.

شکل (۱): سرمایه اجتماعی و دیگر اشکال سرمایه

نظریه سرمایه اجتماعی یک نوآوری مفهومی جدید می‌باشد که در سالهای اخیر بدان توجه بسیار شده است. به طوری که در دهه ۱۹۹۰ شاهد انتشار سریع رویکرد سرمایه اجتماعی از طریق محافل علمی و دانشگاهی بوده‌ایم. ریشه کار تئوری پردازان این نظریه را باید در تئوری‌های کلاسیک جامعه‌شناسی یافت. در واقع مفهوم سرمایه اجتماعی سابقه تاریخی زیادی دارد و جامعه‌های نو برای تئوری‌های قدیمی‌تر به شمار می‌آید. اصطلاح سرمایه اجتماعی اولین بار در سال ۱۹۲۰ در مقاله‌ای توسط شخصی به نام «هانی فن» که در آموزش و پرورش ایالت ویرجینیای آمریکا خدمت می‌کرد به کار گرفته شد و سرمایه اجتماعی را شامل دارایی‌هایی می‌دانست که در زندگی روزانه افراد خیلی به حساب می‌آیند همانند حسن تفاهم، رفاقت و دوستی، احساس همدردی و روابط اجتماعی در بین افراد و خانواده‌هایی که یک واحد اجتماعی را تشکیل می‌دهند (شریفیان، ۱۳۸۰). پس از نیم قرن تأخیر مجدداً در سال ۱۹۶۱ جین جاکوب در اثر کلاسیک خود تحت عنوان مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکا، آن را به کار برد که در آن توضیح داده بود که شبکه‌های

اجتماعی فشرده در محدوده‌های حومه قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند و مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۰). به دنبال او در دهه ۱۹۷۰ گلن لوری اقتصاددان، اصطلاح سرمایه اجتماعی را برای توصیف مشکل توسعه اقتصاد درون شهری به کار برد. در دهه ۱۹۸۰ این اصطلاح توسط جیمز کلمن جامعه‌شناس در معنای وسیع‌تر مورد استفاده قرار گرفت نگاهی گذرا به مقالات دهه اخیر در مجله‌های علوم اجتماعی که کلید واژه شان سرمایه اجتماعی بوده، نشان می‌دهد که تعداد این مقالات قبل از ۱۹۸۱ در کل ۲۰ مقاله، بین سالهای ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۵ در حدود ۱۰۹ مقاله و بین سالهای ۱۹۹۶ تا ۱۹۹۹ به حدود ۱۰۰۳ مقاله بالغ گردیده و این رقم در حال افزایش است (ONS، ۲۰۰۱).

امروزه نظریه سرمایه اجتماعی در ادبیات جامعه‌شناختی اهمیت ویژه‌ای یافته است. به دلیل کاربرد این مفهوم در رشته‌های مختلف این مفهوم معانی بسیار متفاوتی به خود گرفته و به جرأت می‌توان گفت که هیچ تعریف دقیق تجربی از آن وجود ندارد (لی و همکارانش، ۲۰۰۳). با وجود مناقشه‌ها و بحث‌های بی‌پایانی که در مورد تعریف این مفهوم وجود دارد، این اجماع ضمنی نیز بین اندیشمندان علوم اجتماعی وجود دارد که می‌توان سرمایه اجتماعی را به عنوان شبکه‌هایی از روابط اجتماعی در نظر گرفت که از طریق ارتباط‌ها و پیوندها با دیگران ایجاد می‌گردد و با هنجارهای بده - بستان و اعتماد مشخص می‌شود (استون و هاگس، ۲۰۰۲).

فوکویاما سرمایه اجتماعی را مجموعه معینی از هنجارها یا ارزشهای غیررسمی تعریف می‌کند که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجازاست، در آن سهم هستند (فوکویاما، ۱۳۷۹، ۱۱). از نظر پاتنام منظور از سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمانهای اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌هاست که می‌توانند با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگی، کارایی جامعه را بهتر کنند (پاتنام، ۲۵۱: ۱۳۷۷). بر اساس تعریف بورديو سرمایه اجتماعی حاصل جمع منابع بالقوه و بالفعلی است که نتیجه مالکیت شبکه بادوامی از روابط نهادی شده بین افراد و به عبارت ساده‌تر عضویت در یک گروه است نکته مهمی که وجود دارد اینست که همه این متفکران در تعریف سرمایه اجتماعی بر قدرت شبکه‌ها تأکید دارند (فیلد، ۲۰: ۱۳۸۵).

چند بعدی بودن مفهوم سرمایه اجتماعی باعث شده تا اختلاف نظرهای زیادی در تعریف آن به وجود آید. یکی از گامهای اساسی در رسیدن به این هدف تلاش برای ایجاد صراحت مفهومی

از طریق ایجاد تمایز شفاف بین منابع، ابعاد، مؤلفه‌ها، اشکال و پیامدهای سرمایه اجتماعی و رهایی از گرفتار شدن در تفسیرهای همان گویانه در زیر چتر یک برنامه تحقیقی واحد و یکپارچه است. در ادبیات نظری سرمایه اجتماعی، تقسیم‌بندی‌های متفاوتی وجود دارد که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود. به طور کلی دو رهیافت متمایز از هم و در عین حال سودمند نظری در خصوص سرمایه اجتماعی وجود دارد. یکی رهیافت فرد محور که بیشتر به اندیشه‌های بوردیو نزدیک است. در این رهیافت سرمایه اجتماعی، اموال فردی و شخصی در نظر گرفته می‌شود و بر این امر تأکید می‌گردد که چگونه روابط اجتماعی به عنوان ابزاری برای دسترسی افراد، خانواده یا گروه‌های کوچک به منابع، ایفای نقش می‌کند. دیگری رهیافت اجتماع محور، که ارتباط تنگاتنگی با اندیشه پاتنام دارد. در این رهیافت واحد تحلیل اجتماع است و بر ماهیت و میزان پیوندهای متقاطع و مشارکت افراد در شبکه‌های غیر رسمی و سازمانهای مدنی رسمی تأکید دارد. این شیوه بر روشهایی اشاره دارد که اعضای اجتماع با همدیگر مخصوصاً بر سر مسائل مشترک تعامل و همکاری دارند (دودیک، ۲۰۰۶).

سنجش سرمایه اجتماعی باید با پیچیدگی نظری که بر ابعاد چندگانه موجود در مفهوم آن تأکید دارد، همخوانی داشته باشد. در این موضوع اجماع کلی وجود دارد که سرمایه اجتماعی متشکل از شبکه‌های اجتماعی (کمیت روابط) است که با هنجارهای اعتماد، و بده - بستان (کیفیت روابط) مشخص می‌شود اما اینها باید به بخش‌های جزئی‌شان شکسته شده و به صورت جداگانه مورد سنجش قرار گیرد (دسیلوا، ۲۰۰۵: ۲۹).

هیکس در سال ۱۹۹۸ سرمایه اجتماعی را به دو جزء رفتاری / کنشی و شناختی / ادراکی تقسیم نمود. جزء رفتاری / کنشی مربوط به آن چیزی است که افراد «انجام» می‌دهند (به عنوان مثال، مشارکت در گروه‌ها) و جزء شناختی / ادراکی مربوط به آن چیزی است که افراد فکر یا احساس می‌کنند (به عنوان مثال، آیا آنها به سایر افراد اعتماد می‌کنند؟). این دو جزء به ترتیب به سرمایه اجتماعی ساختاری و سرمایه اجتماعی شناختی اشاره می‌کنند. مضمون سرمایه اجتماعی در بعد عینی و ساختاری در سطح کلان مورد توجه دورکیم، بعد ذهنی یا شناختی آن در سطح خرد مورد توجه وبر و مید (۱۹۶۷) قرار گرفته است (عبدالهی، ۱۳۸۵: ۱۹۹).

وولکاک در ادامه این مفهوم پردازی، سه مفهوم سرمایه اجتماعی درون گروهی، سرمایه

اجتماعی بین گروهی و سرمایه اجتماعی پیوند دهنده را ارایه کرد (سرمایه اجتماعی ساختاری و سرمایه اجتماعی شناختی به سه شکل مذکور وجود دارد). ولکاک از طریق رهیافت سه بعدی خود سه نوع سرمایه اجتماعی را از هم تفکیک می‌نماید:

۱ - سرمایه اجتماعی مقید کننده^۱ که به آن سرمایه اجتماعی پیوندی نیز گفته می‌شود و مشخصه آن، پیوندهای قوی و صمیمی در روابط افقی بین افراد نسبتاً همگون است. این پیوندهای قوی را می‌توان میان اعضای یک خانواده مشاهده نمود که این سرمایه خاصیت طرد کنندگی دارد و از آن به عنوان بعد منفی سرمایه اجتماعی یاد می‌کنند، همچنین می‌توان از آن به عنوان روابط درون گروهی نیز یاد کرد. ۲- سرمایه اجتماعی متصل کننده^۲ که به آن سرمایه اجتماعی ارتباطی نیز گفته می‌شود. مشخصه آن پیوندهای ضعیف با شدت کمتر اما کاملاً متقاطع بین افراد نسبتاً ناهمگون در روابط عمودی است. مثل گروه‌های دوستی (محیط مدرسه)، صنفی و خویشاوندی از گروه‌های متفاوت است و از آن می‌توان به عنوان روابط برون گروهی نام برد. ۳- سرمایه اجتماعی مرتبط کننده^۳، این نوع سرمایه اشاره به ارتباط با افراد یا گروه‌هایی دارد که در رده‌های مختلف اجتماعی قرار داشته و دسترسی یکسانی به قدرت پایگاه اجتماعی و ثروت ندارند (هارپر، ۲۰۰۲). در حالیکه سرمایه اجتماعی ساختاری و شناختی، ماهیت شبکه‌ها (به عبارتی، کمیت و کیفیت شبکه‌ها) را تبیین می‌کند، سرمایه اجتماعی درون گروهی، بین گروهی و پیوند دهنده، جایی را که این روابط روی می‌دهد، تبیین می‌نماید.

چهارچوب نظری این تحقیق عمدتاً مبتنی بر نظریه سرمایه اجتماعی کلمن می‌باشد. زیرا این نظریه نقش‌ها و موقعیت‌های اجتماعی را به روابط اجتماعی ارتباط می‌دهد. کلمن بر این باور است که سرمایه اجتماعی بر مبنای کارکرد آن تعریف می‌شود و ذات واحدی نیست بلکه مجموعه‌ای از ذات‌های گوناگون است که دو عنصر مشترک دارد: اولاً همه آنها مشتمل بر جنبه‌ای از ساختار اجتماعی اند، ثانیاً برخی کنشهای کنشگران را در داخل محدوده ساختار تسهیل می‌کنند (تاجبخش، ۵۰: ۱۳۸۵). کلمن بیشتر توجه خود را به سرمایه اجتماعی موجود در قلمرو خانواده

1. Social Capital Bonding

2. Social Capital Bridging

3. Social Capital Linking

معطوف کرده و بیشتر به تأثیر این نوع سرمایه اجتماعی بر رشد شناختی دانش‌آموزان پرداخته است. وی نهاد خانواده را به عنوان یک نهاد کلیدی که از طریق آن سرمایه اجتماعی انتقال داده می‌شود شناسایی کرده است. وی معتقد است خانواده‌هایی که سرمایه اجتماعی بالایی دارند هدف از صرف کردن در وقت و انرژی برای فرزندانشان، به وجود آوردن افرادی است که از لحاظ اجتماعی و از لحاظ روانشناختی سازگار هستند، به نظر کلمن یکی از مکانیسم‌هایی که در درون خانواده‌ها برای رسیدن به این اهداف به کار برده می‌شود ایجاد و حفظ پیوندهای عاطفی پایدار است. بنابراین بخش عظیم نتایج بی‌واسطه‌ای که از سرمایه‌گذاری خانواده نشأت می‌گیرد، پیوندهای عاطفی است که از طریق کنش متقابل حمایتی خانواده پدید می‌آید. در این تحقیقات کلمن روابط والدین و فرزندان و حضور فیزیکی والدین در خانواده را وسیله اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی دانسته است. کلمن بر این باور است که نسبت والدین با بچه‌ها در خانواده گسترده شبکه خانواده، تأثیر مهمی بر روی جامعه‌پذیری فرزندان دارد.

روش تحقیق

روش پژوهش با توجه به اهداف و سؤالات، به صورت پیمایشی و از طریق پرسشنامه خود اجرایی انجام گردید. واحد تحلیل فرد و سطح تحلیل، خرد می‌باشد. همچنین در این تحقیق دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان که در سال تحصیلی ۸۷-۸۶ مشغول به تحصیل بودند به عنوان جامعه آماری انتخاب گردیدند که حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۴۱۰ نفر تعیین شد. شیوه نمونه‌گیری نیز به صورت چند مرحله‌ای طبقه‌ای غیرمتناسب بوده است.

ابزار تحقیق

در این تحقیق به منظور سنجش سرمایه اجتماعی خانواده از مؤلفه‌های همچون: تعاملات بین اعضا، حضور والدین در خانه (حضور فیزیکی، خانواده‌های تک والد)، مشارکت افراد در فعالیتهای جمعی، مشارکت والدین در فعالیتهای جمعی، ارتباطات با اقوام و خویشاوندان، همسایگان و دوستان، اعتماد بین اعضای خانواده می‌باشد که این مؤلفه‌ها به نوعی نشان دهنده پیوندهای عینی (ساختاری) و ذهنی (شناختی) خانواده، در بین نوجوانان می‌باشد.

یافته‌های تحقیق

توزیع وضعیت حیات پدر پاسخگویان

این سؤال برای بررسی حضور جسمانی پدر در خانه و مشخص نمودن ترکیب خانواده به صورت بسته و به وسیله دو گویه «فوت کرده» و «در قید حیات» مطرح شده است.

جدول (۱) توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب وضعیت حیات پدر

جمع کل		حیات پدر سکونت
درصد	تعداد	
۹۲/۷	۳۸۰	در قید حیات
۷/۳	۳۰	فوت کرده
۱۰۰	۴۱۰	جمع کل

بر اساس این جدول ۹۲/۷ درصد پدر پاسخگویان در قید حیات می‌باشند و ۷/۳ درصد آنها فوت کرده‌اند. همچنین بر اساس جنسیت، ۹ درصد از پاسخگویان پسر عنوان کرده‌اند که پدرشان فوت کرده است در حالی که پاسخگویان دختری که پدرشان در قید حیات نبوده، ۷/۳ درصد بوده‌اند.

توزیع وضعیت حیات مادر پاسخگویان

این سؤال برای بررسی حضور جسمانی مادر در خانه و مشخص نمودن ترکیب خانواده به صورت بسته و به وسیله دو گویه «فوت کرده» و «در قید حیات» مطرح شده است.

جدول (۲) توزیع فراوانی وضعیت حیات مادر پاسخگویان

جمع کل		حیات مادر
درصد	تعداد	
۹۸/۳	۴۰۳	در قید حیات
۱/۷	۷	فوت کرده
۱۰۰	۴۱۰	جمع کل

جدول توزیع فراوانی وضعیت حیات مادر پاسخگویان را نشان داده است بر اساس فراوانی جدول، بیش از ۹۸ درصد پاسخگویان مادرشان در قید حیات بوده و کمتر از ۲ درصد (۷ نفر) عنوان نموده‌اند که مادرشان فوت شده است. با توجه به جنسیت پاسخگویان می‌توان گفت که بیشتر از ۹۹ درصد پاسخگویان دختر مادرشان در قید حیات بوده‌اند و این در حالی است که ۹۷ درصد پاسخگویان پسر این وضعیت را داشته‌اند.

توزیع ترکیب خانواده پاسخگویان

برای بررسی وضعیت ترکیب خانواده پاسخگویان، سؤالی به صورت بسته مطرح شد تحت این عنوان که «در حال حاضر با چه کسانی زندگی می‌کنید» و گویه‌هایی مطابق جدول زیر مشخص گردید.

جدول (۳) توزیع فراوانی وضعیت ترکیب خانواده پاسخگویان

جمع کل		ترکیب خانواده
درصد	تعداد	
۹۱/۷	۳۷۶	پدر و مادر
۰/۵	۲	تنها پدر
۶/۱	۲۵	تنها مادر
۰/۵	۲	ناپدری و مادر
۱/۲	۵	نامادری و پدر
۱۰۰	۴۱۰	جمع کل

چنان که در جدول نشان داده شده است توزیع فراوانی ترکیب خانواده پاسخگویان به این صورت می‌باشد که بیش از ۹۰ درصد (۳۷۶ نفر) پاسخگویان اظهار نموده‌اند که با پدر و مادر خود زندگی می‌کنند و کمتر از ۱ درصد تنها با مادر و بیش از ۶ درصد (۲۵ نفر) تنها با پدر خود زندگی می‌کنند. تفاوتی که در بین پاسخگویان دختر و پسر در ترکیب والدینشان مشاهده می‌شود مربوط به خانواده‌هایی است که در آنها نامادری با پدر زندگی می‌کند که فراوانی آن در بین پاسخگویان دختر بیش از ۲ درصد (۵ نفر) مشاهده می‌گردد در حالی که هیچ کدام از پاسخگویان پسر این

وضعیت را نداشت.

توزیع تعاملات درون خانواده پاسخگویان

برای بدست آوردن میزان تعاملات بین اعضای خانواده، شاخصهای مربوط به تعاملات بین اعضا که شامل میزان ارتباطات فرزندان با والدین و دیگر اعضای خانواده و مدت زمانی که نوجوانان وقتشان را با والدین سپری می نمایند با هم ترکیب شده و به صورت جدول زیر نشان داده شده است.

جدول (۴) توزیع فراوانی تعاملات درون خانواده پاسخگویان

جمع کل		تعاملات اعضا
درصد	تعداد	
۳/۷	۱۳	خیلی کم
۱۰/۲	۳۶	کم
۳۵/۱	۱۲۴	متوسط
۴۵/۳	۱۶۰	زیاد
۵/۷	۲۴	خیلی زیاد
۱۰۰	۴۱۰	جمع کل

مطابق جدول بالا که توزیع فراوانی تعاملات بین اعضای خانواده را نشان می دهد، ۳/۷ درصد پاسخگویان تعاملاتشان خیلی کم ارزیابی شده است و تنها ۵/۷ درصد تعاملات درون خانواده خیلی زیادی داشته اند. همچنین یافته ها نشان می دهد که تعاملات درون خانواده دختران بیشتر از پسران می باشد. این مسأله شاید به دلیل حضور بیشتر پسران در محیط بیرون از خانه و سپری کردن زمان بیشتری با دوستانشان به جای تعامل با خانواده باشد.

توزیع تعداد برادران و خواهران حاضر در خانه پاسخگویان

بر اساس نظریه کلمن تعداد خواهر و برادران در خانه یکی از شاخصهای تعیین کننده سرمایه اجتماعی خانواده است بدین ترتیب که هر چقدر تعداد فرزندان در خانه بیشتر باشد امکان تعامل با فرزند و توجه به فرزند کاهش می یابد برای بررسی تعداد برادران و خواهران حاضر در خانه، سوال

به صورت باز مطرح شد که بعد از مشخص شدن پاسخها، تعداد برادران و خواهران حاضر در خانه از طرف پاسخگویان بین ۰ تا ۱۰ اعلام گردید که به صورت رتبه بندی شده در ۵ دسته بیان شده است.

جدول (۵) توزیع فراوانی تعداد برادر یا خواهر حاضر در خانه پاسخگویان

جمع کل		تعداد خواهر و برادر
درصد	تعداد	
۳/۲	۱۳	خواهر یا برادر ندارند
۵۳/۲	۲۱۸	۱ خواهر یا برادر
۳۰/۰	۱۲۳	۲ تا ۴ خواهر یا برادر
۱۰/۲	۴۲	۵ تا ۶ خواهر یا برادر برادر
۳/۴	۱۴	۷ خواهر یا برادر و بیشتر

همانگونه که در جدول بیان شده است در حدود ۳/۲ درصد پاسخگویان اظهار نموده اند که در خانه خواهر یا برادر ندارند و بیشترین فراوانی (۵۳/۳ درصد) مربوط به کسانی می باشد که ۱ خواهر یا برادر در خانه داشته اند و تنها ۳/۴ درصد (۱۴ نفر) تعداد خواهر و برادر حاضر در خانه را ۷ نفر و بیشتر اظهار نموده اند. همچنین در بین پاسخگویان دختر و پسر تفاوت قابل ملاحظه ای در تعداد خواهر یا برادر حاضر در خانه مشاهده نشد.

توزیع ارتباطات بیرون خانواده پاسخگویان

ارتباطات بیرون خانواده یکی از شاخصهای سرمایه اجتماعی خانواده می باشد که برای بدست آوردن آن، مؤلفه های مربوط به مشارکت والدین و فرزندان در گروه ها و نهادهای اجتماعی و همچنین رفت و آمد نوجوانان با اقوام و خویشاوندان، دوستان و همسایگان را پس از هم ارز نمودن باهم ترکیب و سپس نتایج زیر بدست آمده است.

پروژه ده ساله علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول (۶) توزیع ارتباطات بیرون خانواده پاسخگویان

جمع کل		ارتباطات بیرون خانواده پاسخگویان
درصد	تعداد	
۳۰/۴	۱۲۲	خیلی کم
۴۵/۹	۱۸۴	کم
۱۸/۲	۷۳	متوسط
۴/۷	۱۹	زیاد
۰/۷	۳	خیلی زیاد

جدول توزیع فراوانی ارتباطات بیرون خانواده پاسخگویان را بر حسب نمایش داده است. بر اساس داده‌های جدول می‌توان گفت، بیش از ۷۵ درصد پاسخگویان ارتباطات بیرون خانواده کم (۴۵/۹ درصد) و خیلی کم (۳۰/۴ درصد) دارند و تنها در حدود ۵ درصد پاسخگویان دارای ارتباطات بیرون خانواده زیاد و خیلی زیادی بوده‌اند.

توزیع میزان اعتماد پاسخگویان به اعضای خانواده

برای بدست آوردن میزان اعتماد به اعضای خانواده شاخصهای مربوط به اعتماد (اعتماد به پدر، مادر، خواهر و برادر) را باهم ترکیب نموده و سپس به صورت رتبه‌ای مشخص گردیده است.

جدول (۷) توزیع فراوانی میزان اعتماد به اعضای خانواده پاسخگویان

جمع کل		اعتماد بین اعضاء خانواده
درصد	تعداد	
۰/۶	۲	خیلی کم
۴/۱	۱۳	کم
۸/۸	۲۸	متوسط
۱۷/۳	۵۵	زیاد
۶۹/۲	۲۲۰	خیلی زیاد

یافته‌های جدول نشان داده است که بیشتر از ۸۵ درصد پاسخگویان اعتماد زیاد و خیلی زیادی به اعضای خانواده داشته‌اند. در حدود ۹ درصد اعتماد کمی داشته‌اند و نزدیک به ۵ درصد نیز میزان اعتماد به اعضای خانواده شان کم و خیلی کم ارزیابی شده است. که این نشان می‌دهد که اعتماد در بین اعضای خانواده نوجوانان در سطح بالایی قرار دارد.

توزیع میزان سرمایه اجتماعی خانواده

برای مشخص نمودن میزان سرمایه اجتماعی خانواده مؤلفه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی (اعتماد، مشارکت، حضور والدین، ...) را پس از هم ارز کردن با هم ترکیب و سپس به صورت رتبه‌ای در ۵ طیف مشخص گردیده است.

جدول (۸) توزیع فراوانی سرمایه اجتماعی خانواده

جمع کل		سرمایه اجتماعی خانواده
درصد	تعداد	
۲/۹	۱۱	خیلی کم
۱۴/۶	۵۶	کم
۵۶/۳	۲۱۶	متوسط
۲۱/۹	۸۴	زیاد
۴/۴	۱۷	خیلی زیاد

بر اساس یافته‌های جدول، در حدود ۱۸ درصد پاسخگویان سرمایه اجتماعی خانواده کم (۲/۹ درصد) و خیلی کمی (۱۴/۶ درصد) داشته‌اند. همچنین بیش از ۲۵ درصد پاسخگویان، میزان سرمایه اجتماعی خانواده شان زیاد (۲۱/۹ درصد) و خیلی زیاد (۴/۴ درصد) ارزیابی شده است. بر اساس جنسیت، مشاهده می‌گردد که تفاوت قابل ملاحظه‌ای در توزیع فراوانی میزان سرمایه اجتماعی خانواده پاسخگویان دختر و پسر وجود ندارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

آزمون تفاوت میانگین سرمایه اجتماعی خانواده بر حسب پایگاه اقتصادی - اجتماعی
جدول (۹) آزمون تفاوت میانگین سرمایه اجتماعی خانواده بر حسب پایگاه اقتصادی - اجتماعی

F	سطح معنی دار بودن Sig	میانگین سرمایه اجتماعی خانواده	مقوله	متغیر
۰/۶۶۰	۰/۵۱۷	۱۲۴/۶۸	پایین	پایگاه اقتصادی اجتماعی
		۱۲۵/۰۱	متوسط	
		۱۱۹/۳۱	بالا	

جدول نتایج آزمون تحلیل واریانس (Anova)، در مورد تفاوت میانگین سرمایه اجتماعی خانواده بر حسب پایگاه اقتصادی - اجتماعی پاسخگویان را نمایش می‌دهد. بر اساس داده‌های جدول همانگونه که مشاهده می‌گردد میانگین سرمایه اجتماعی خانواده پاسخگوییانی که دارای پایگاه اقتصادی - اجتماعی متوسطی (۱۲۵/۰۱) می‌باشند بالاتر از طبقات دیگر بوده است اما با توجه به رقمی که در قسمت سطح معناداری ذکر گردیده (Sig = ۰/۵۱۷) این تفاوت معنادار نمی‌باشد. کلمن معتقد است شاخصهای پایگاه اقتصادی به طور ضعیفی با کیفیت محیط خانوادگی بچه‌ها مربوط می‌شوند.

بحث و نتیجه‌گیری

کلمن بر این باور بود که انواع خاصی از ساختارهای اجتماعی بیش از سایرین انتخاب کنشهای افراد را تسهیل می‌کنند. او تمایل داشت تا خانواده را به عنوان کلاف قدیمی سرمایه اجتماعی تصور کند می‌توان این مطلب را نتیجه علاقه وی به رشد شناختی کودکان ذکر کرد. به درستی واضح ترین تعریف کلمن از سرمایه اجتماعی بر حسب ارزش آن برای بزرگ شدن بچه‌ها یا برای رشد اجتماعی یا شناختی بچه‌ها یا نوجوانان بوده است
بر اساس نظریات کلمن در مورد سؤالی که جهت بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی خانواده مطرح شد می‌توان اینگونه اظهار نمود که میانگین میزان سرمایه اجتماعی خانواده در بین دانش

آموزان سال سوم دبیرستان شهر سنندج در حد متوسطی ارزیابی شده است. و همچنین بر اساس آزمون معناداری که به بررسی میانگین سرمایه اجتماعی در بین طبقات اجتماعی مختلف انجام شده نمی توان گفت که سرمایه اجتماعی خانواده در میان طبقه اجتماعی خاصی کم و یا زیاد می باشد به عبارتی آنچه که در میزان سرمایه اجتماعی تعیین کننده است پیوندهای عینی و در واقع همان شبکه های اجتماعی و پیوندهای ذهنی است که نوجوانان با محیط پیرامون خود دارند و این پیوندها عامل مهمی در جامعه پذیری آنان و همچنین عامل موثری در رشد شخصیتشان به شمار می رود.

فهرست منابع

- فاین، بن (۱۳۸۵) **سرمایه اجتماعی و نظریه اجتماعی**، ترجمه محمد کمال سروریان، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- پاتنام، رابرت (۱۳۷۷) **دموکراسی و ستهای مدنی**، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: دفتر مطالعات سیاسی وزارت کشور.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴) **سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه**، ترجمه افشین خاکباز، حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- فیلد، جان (۱۳۸۶) **سرمایه اجتماعی**، ترجمه غلامرضا غفاری، حسین رضانی، تهران: انتشارات کویر.
- چلبی، مسعود و مبارکی، محمد (۱۳۸۴) تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان، **مجله جامعه شناسی ایران**، شماره ۲، صص ۴۴-۳.
- شارع پور، محمود (۱۳۷۹) سرمایه اجتماعی در حال فرسایش است **کتاب ماه علوم اجتماعی**، مهر و آبان ماه. صص ۱۷-۱۵.
- شارع پور، محمود (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی و نقش آن در حیات اجتماعی و اقتصادی، **مجله رشد آموزش علوم اجتماعی** (ویژه نامه سرمایه اجتماعی)، دوره نهم، شماره ۲، صص ۱۶-۱۰.
- شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰) سرمایه اجتماعی: مفاهیم و چارچوب های نظری، **فصلنامه علمی و پژوهشی رفاه**، سال ۱؛ شماره ۲، صص ۱۸-۵.
- عبدالهی، محمد، موسوی، میر طاهر، سرمایه اجتماعی در ایران، وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان شناسی گذار، **فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی**، سال ششم، شماره ۲۵، صص ۱۹۵-۲۳۱.
- غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴) **سنجش سرمایه اجتماعی، مجموعه مقالات سمپوزیوم سرمایه اجتماعی**

- و رفاه اجتماعی، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی. صص ۸۲-۶۱.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵)، **پایان نظم (بررسی سرمایه اجتماعی و حفظ آن)**، مترجم غلامعباس توسلی، تهران: حکایت قلم نوین.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، **بنیادهای نظریه اجتماعی**، ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.
- Coleman, J. S. (1997) . **Family, school, and social capital**, in L. J. Saha (Ed.) , International Encyclopedia of the Sociology of Education. Oxford: Pergamon.
- Dudwick N, Kuehnnast K. Nyhan J V. , and Woodcock M (2006) **Analyzing Social Capital : A Guide to Using Qualitative Methods and Data** . World Bank Institute Washington, D. C.
- Gatti, U. Tremblay R. E. and Larocque D (2003) Civic Community and Juvenile Delinquency. **British Journal of Criminology**: 43: 22-40.
- Harper R. (2002) **The Measurement of Social Capital in the United Kingdom**, Office for National Statistics (ONS) .
- Harpham T. De Silva M. , Jones N. Garlick C (2003) **Maternal Social Capital and Child Wellbeing in Comparative Perspective. Young Lives International Study Of Childhood Poverty**. Working Paper. 31
- Li Y, Andrew Picks A, Savage M (2003) **Conceptualizing and Measuring Social Capital**: a new Approach, Centre for Census and Survey Research" (CCSR) , Department of Sociology Manchester University . paper for BHPS
- Sandefur Gary, Ann Meier, Pedro Hernandez (1999) . **Families, Social Capital and Educational Continuation**. University of Wisconsin - Madison CDE, Working Paper. 99 - 19.
- Stone, Wendy) 2001 (**Measuring Social Capital**: Towards a Theoretically Informed Measurement Framework for Researching Social Capital in Family and Community Life. Australian Institute of Family Studies Research, Paper No. 24.